

Fotometrie

Elektromagnetické vlnění, tedy i světlo, je nositelem energie. Světlo šířící se prostorem lze tedy charakterizovat energií či výkonem procházejícími v daném směru jednotkovou plochou. To jsou veličiny *energetické*. Ve viditelné oblasti spektra je však v řadě případů nutné charakterizovat záření podle světelného vjemu, který vyvolává v lidském oku. Odpovídající veličiny a jejich jednotky se nazývají *fotometrické*.

Fotometrie tedy definuje a studuje veličiny charakterizující působení světelného záření na lidské oko. Pro účely fyzikálního praktika zde stručně zavedeme následující fotometrické veličiny: svítivost (základní fotometrická veličina), světelný tok, jas a osvětlení.

Svítivost charakterizuje především bodový zdroj světla, tj. zdroj, jehož rozměry jsou zanedbatelné vůči vzdálenosti, z níž zdroj studujeme. Je to základní fotometrická veličina v soustavě SI. Svítivost vyjadřuje schopnost bodového zdroje vyvolat v daném bodě zrakový vjem. Její jednotkou je kandela (cd). U *anizotropních* zdrojů závisí svítivost na směru; prostorové rozložení svítivosti takových zdrojů znázorňujeme fotometrickým diagramem – z pevného bodu, který ztotožňujeme se zdrojem, vynášíme vektory všech možných směrů takové, že velikost každého vektoru udává svítivost zdroje v příslušném směru (u *izotropního* zdroje je prostorovým fotometrickým diagramem koule).

Světelný tok vysílaný bodovým zdrojem o svítivosti J do prostorového úhlu $d\Omega$ v daném směru je definován vztahem

$$d\Phi = J d\Omega.$$

Pro izotropní zdroj světla je světelný tok Φ do celého prostoru, tj. prostorového úhlu 4π , dán tedy jako

$$\Phi = 4\pi J.$$

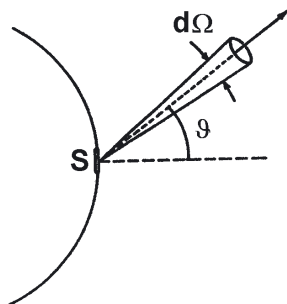
Jednotkou světelného toku je lumen (lm). Je to světelný tok vyzařovaný do prostorového úhlu 1 steradiánu bodovým zdrojem světla, jehož svítivost do všech směrů je 1 kandela (cd).

Energetická veličina, odpovídající světelnému toku Φ , je zářivý tok Φ_e , který udává množství energie nesené zářením v daném směru za 1 sekundu. Jednotkou zářivého toku je watt (W). Podíl světelného toku Φ a odpovídajícího zářivého toku Φ_e se nazývá světelnou účinností zdroje K

$$K = \frac{\Phi}{\Phi_e} \quad (\text{lm} \cdot \text{W}^{-1}).$$

K závisí na vlnové délce a představuje křivku spektrální citlivosti průměrného lidského oka, proto je K rovno nule mimo oblast viditelného spektra; tedy zdroj např.

výkonného záření v ultrafialové oblasti spektra ($\lambda < 400 \text{ nm}$) vysílá nulový světelný tok (!)

Obr. 3,1 K definici jasu

Jas. Pojem jasu se zavádí pro plošné (nikoli bodové) světelné zdroje. Jestliže vezmeme na povrchu zdroje malou plošku s (viz obr. 3,1) a představíme si z ní vystupující paprsek pod úhlem ϑ k normále, pak jasnem zdroje v daném směru B_{ϑ} nazýváme světelný tok $d\Phi$ vystupující z plošky S v tomto směru, vztažený na jednotkový prostorový úhel a na jednotkovou velikost plošky ($S \cos \vartheta$) viditelnou z daného směru:

$$B_{\vartheta} = \frac{d\Phi}{S \cos \vartheta d\Omega} = \frac{J_{\vartheta}}{S \cos \vartheta}. \quad (3.1)$$

Zde J_{ϑ} je svítivost plošky S do vybraného směru.

Jas B_{ϑ} se tedy obecně mění s úhlem ϑ ; na první pohled by se mohlo zdát, že ze vztahu (3.1) vyplývá růst jasu B_{ϑ} s rostoucím úhlem ϑ , což je v rozporu s intuitivním očekáváním. Tento zdánlivý růst B_{ϑ} je totiž ve skutečnosti do značné míry kompenzován poklesem svítivosti s růstem ϑ . U mnoha světelných zdrojů lze tento pokles svítivosti plošných zdrojů popsat závislostí

$$J_{\vartheta} = J_0 \cos \vartheta, \quad (3.2)$$

kde J_0 je svítivost zdroje ve směru normály ($\vartheta = 0$). Takový zdroj se nazývá kosinový zářič a vztah (3.2) *Lambertův zákon*. Ze vztahu (3.1) pak ihned vyplývá, že pro kosinový zářič jeho jas nezávisí na směru. Jako příklad může sloužit homogenní svítící koule - zdá se nám být stejně jasná uprostřed i na krajích a proto se jeví jako plochá (Měsíc).

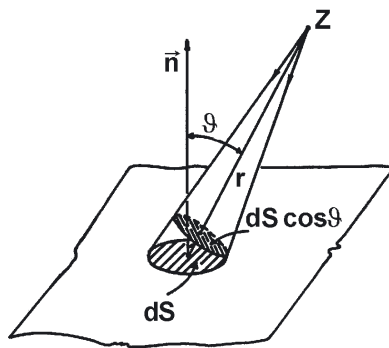
Jednotkou jasu je cd/m^2 . Je to jas povrchu jehož svítivost v kolmém směru činí 1 cd z každého metru čtverečního.

Osvětlení. Osvětlením E dané plochy se rozumí poměr světelného toku Φ dopadajícího rovnoměrně na ozařovanou plochu a velikosti této plochy S :

$$E = \frac{\Phi}{S}.$$

Nech. je zdroj bodový, má svítivost J a paprsky dopadají pod úhlem ϑ k normále osvětlované plochy (viz obr. 3,2). Pak světelný tok do prostorového úhlu

$$d\Omega = \frac{dS \cos \vartheta}{r^2}$$

Obr. 3,2 K definici osvětlení

je dle definice

$$d\Phi = J d\Omega = \frac{J dS \cos \vartheta}{r^2}.$$

Vydělením velikostí plochy dS na povrchu máme

$$E = \frac{d\Phi}{dS} = \frac{J}{r^2} \cos \vartheta. \quad (3.3)$$

Osvětlení je tedy nepřímo úměrné čtverci vzdálenosti od bodového zdroje a je tím slabší, čím „šikměji“ dopadají paprsky na osvětlovaný povrch. Jednotkou osvětlení je lux (lx). Je to osvětlení produkované světelným tokem 1 lm, rovnoměrně dopadajícím na plochu 1 m². S pojmy svítivost, osvětlení a jas budete pracovat v úloze 3.1 Měření fotometrického diagramu. Fotometrické veličiny a jejich jednotky, kde se také seznámíte se základními metodami měření fotometrických veličin.